

Bert Koopman en Theo Berkhout

Achter de schermen

Het Concertgebouworkest
tussen traditie en vernieuwing

Cossee
Amsterdam

Inhoud

Woord vooraf: Mariss Jansons – ‘Ik weet eigenlijk niets mooiers’ 9

Overture

Een ander perspectief 15

Van polderjongen tot ‘vader van het Concertgebouworkest’ 18

Bernard Haitink: ‘Hij houdt de zaak drijvende’ 22

Hoofdstuk 1 Orkest en gebouw 23

Een gammelmuziekpaleis met een voortreffelijke akoestiek 26

Hoofdstuk 2 Dirigenten, solisten en andere musici 28

Een tragische repetitie 28

Hoe om te gaan met artiesten? 30

Witte handschoenen 32

Hoofdstuk 3 Orkest en bestuur 36

Boven en beneden 40

Wat doet een orkestbode, en wat een orkestinspecteur? 42

Het Nederlands Kamerorkest als leerschool 49

Hoofdstuk 4 Dirigenten en concertmeesters 52

Bernard Haitink – van omroepstudio naar Nederlands eerste podium 52

Riccardo Chailly – de eerste buitenlandse chef-dirigent 61
Mariss Jansons – perfectionist met opgetrokken
wenkbrauwen 68
Prominente gastdirigenten 73
Pierre Monteux (1875-1964) 73
Sir Georg Solti (1912-1997) 75
Danny Kaye (1913-1987) 78
Kirill Kondrasjin (1914-1981) 82
Carlo Maria Giulini (1914-2005) 85
Leonard Bernstein (1918-1990) 87
Jevgeni Svetlanov (1928-2002) 91
Carlos Kleiber (1930-2004) 94

Bijzondere eerste concertmeesters 95
Herman Krebbers (concertmeester van 1962 tot 1980) 96
Jaap van Zweden (concertmeester van 1981 tot 1995) 100
Viktor Liberman (concertmeester van 1985 tot 1996) 104

Hoofdstuk 5 Orkest en financiën 107
Onrust en wantrouwen 114
Internationalisering en verzakelijking 118

Hoofdstuk 6 Orkest en programmering 125
Oude muziek 130
Nieuwe muziek 139

Hoofdstuk 7 Orkest en publiek 144
Met het Nederlands Kamerorkest naar de Verenigde Staten 148
Podiumangst 156
De roemruchte orkesttournee van 1971 door Noord-, Midden- en
Zuid-Amerika 159

Met het Concertgebouworkest naar de Sovjet-Unie en Zuid-
Europa 172
Wasknijpers 174

Hoofdstuk 8 Als een goed voorbereide bankoverval: proefspel
bij het Concertgebouworkest 184
Procedure 192

Hoofdstuk 9 De republieken van het Concertgebouworkest 196
Een complex rollenspel van strijkers, blazers en
slagwerkers 196
Strijkers 197
Houtblazers 201
Koperblazers 204
Slagwerk 206

Finale
Toekomst @ Concertgebouworkest 209

Referenties 213
Illustraties 215
Namenregister 217

Ouverture

Een ander perspectief

Een symfonieorkest is – in de woorden van Bernard Haitink – een gesloten gemeenschap. Het publiek ziet een zwart-witte massa op het podium, maar wat achter de schermen gebeurt, onttrekt zich aan de waarneming. Dat geldt ook voor het Koninklijk Concertgebouworkest. Wie dit orkest – een van de beste ter wereld – van de achterkant bekijkt, krijgt een ander perspectief. Er heerst een permanente spanning tussen artistieke en zakelijke aspecten. Aan de artistieke kant gaat het om professionals, gezag en vertrouwen, aan de zakelijke kant om managers, macht en controle. Krijgt het artistieke de overhand, zonder rekening te houden met de zakelijke gevolgen, dan wordt het orkest in korte tijd naar de afgrond gedirigeerd. Ligt het primaat op het zakelijk vlak, dan dreigt het gevaar van risicoloos en routineus programmeren en verwordt een toporkest tot een doorsnee ensemble.

Belangrijke sleutelfactoren die steeds weer om aandacht vragen zijn gebouw, bestuur, financiën, programmering en publiek. Bij elk van deze factoren gaat het erom een juiste balans te vinden en in stand te houden. Zijn gebouw en orkest één organisatie of aparte instellingen? Wordt de orkestorganisatie ge-

leid door één algemeen directeur of door een tweehoofdige leiding met naast een artistiek leider een zakelijk directeur? Staan de artistieke dromen van de chef-dirigent in verhouding tot de personele en materiële mogelijkheden? Zijn standaardrepertoire en nieuwe muziek goed gemengd? Is het aantal binnen- en buitenlandse concerten evenwichtig gedoseerd? Dat zijn de vragen waar het steeds weer om draait.

In dit spanningsveld is de orkestinspecteur een spilfiguur. Het publiek ziet hem nauwelijks. Vlak voor aanvang van elk concert duikt hij plotseling op rechts boven aan de lange trap en daalt af naar het podium van de Grote Zaal van het Concertgebouw. Gecamoufleerd in smoking kijkt hij kritisch rond over het podium. Zitten alle orkestmusici op hun plaats? Hebben ze de juiste orkestpartij voor hun neus? Zijn er geen problemen met snaren en strijkstokken? En hebben de oudere orkestmusici hun muziekbril bij de hand? Pas als alles in orde is, geeft de orkestinspecteur de concertmeester een teken dat er gestemd kan worden. Dat gebeurt op de a van de hobo, een toon die zo doordringend is dat alle musici hem in het stemrumoer kunnen horen. Vervolgens worden de lichten gedimd. In de zaal hangt een verwachtingsvolle spanning. De orkestinspecteur haalt de dirigent op in de antichambre op de eerste verdieping. Dan zwaaien de deuren open en vertrouwt hij de dirigent toe aan het orkest.

Een orkestinspecteur beweegt zich voortdurend in een grensgebied waar het artistieke en het zakelijke samenkomen. Hij zorgt voor de personele planning van het orkest en onderhoudt contacten met de bedrijfsleiding van Het Concertgebouw en die van andere concertzalen. Als verantwoordelijk 'regisseur' van de repetities en concerten in binnen- en buitenland heeft hij enerzijds te maken met dirigenten, solisten en orkestleden en anderzijds met directie- en stafleden. En niet te vergeten met de

mensen van zijn eigen podiumstaf: zijn assistent, de muziekbibliothecaris en de orkestbodes. Hij is betrokken bij de organisatie van proefspelen en zorgt voor vervanging als orkestmusici uitvallen.

Een orkestinspecteur laveert dagelijks tussen de institutionele en de organisatorische kant van het Concertgebouworkest. Tussen enerzijds tradities, betekenissen en waarden die het orkest in het merg zitten en van generatie op generatie worden doorgegeven, en anderzijds methoden, procedures en technieken die een moderne organisatie vereist. Bij de rechterlijke macht of in de academische wereld is dat overigens niet anders. Een professionele orkestinspecteur is in deze microkosmos vol kwetsbare ego's een onmisbare schakel. Emoties kunnen snel hoog oplopen en op zulke momenten worden zaken niet altijd even netjes uitgeredeneerd – om het voorzichtig te formuleren. Het mag duidelijk zijn dat de moeilijke missie van de orkestinspecteur vraagt om diplomatie, improvisatievermogen, oplossingsgerichtheid, stalen zenuwen, tact en bovenal een luisterend oor.

Theo Berkhout, voormalig orkestinspecteur van het Concertgebouworkest, bezat deze eigenschappen. Het is dan ook niet voor niets dat de musici van het Concertgebouworkest hem, gedurende de halve eeuw dat hij werkzaam was in de catacomben van het Concertgebouw, en ook daarna nog bestempelde als 'de vader van het Concertgebouworkest'.